

תורה והוראה

402

פרשת צו תשע"ח

קורא יקר,

בשבוע הקרוב נעסוק כולנו בביעור וביטול חמץ מוך ביתנו.

מן התורה, כפי שמבואר בגמרא, די ב"ביטול חמץ", ואין צורך (מן התורה) לחפש ולבער את החמץ בפועל מן הבתים. רש"י מסביר שמן התורה, השבתה בלב נקראת השבתה, וביארו ראשונים (ראה ריטב"א פסחים ו, ב, וראה ברמב"ם חו"מ ב, ב) שלדעתו מועיל הביטול להפקיע את החמץ מהיותו חמץ, ולעשותו כעפר הארץ (לדעת ראשונים אחרים, מועיל ביטול מדין הפקר).

לכאורה יש לתמוה בכך. בנוגע לאיסור עבודה זרה, אפשר להבין את הרעיון של ביטול (כמבואר במסכת עבודה זרה). בא גוי, עובד עבודה זרה, ומבטל את הפסל ממעמדו המקורי. כעת, אין זה עבודה זרה; צורת הפסל נשארה בעינה, אבל פנימיותו השתנתה מאליל שווא לחפץ סתמי.

אך איך פועל ביטול בנוגע לחמץ? הרי שגם לאחר הביטול, נראה שמהות החמץ לא השתנתה מאומה: פרוסת הלחם היא עדיין אותה פרוסת לחם, עם אותן תכונות של טעם ותזונה שהייתה לה מכבר? כיון שנשאר חמץ בביתו במשך ימי הפסח, איך לא יעבור על איסור "שבעת ימים שאר לא ימצא בבתים"?

מאמר השבוע לקראת עוסק בדיני ומנהגי סיום מסכת, הנוגעים הן לשנה כולה, והן כמובן לערב הפסח. על איזה ספרים וחלקי תורה ניתן לערוך סיום? מה צריכים לאכול כדי להיות חלק מסעודת הסיום, והיכן? איזו הלכות נוספות קשורות לעריכת הסיום? בשאלות אלו, ועוד, נעסוק במאמר השבוע.

הלכות ומנהגים של עריכת "סיום"

בשבועות וימים שקודם לחג הפסח, לצד ניקיונות וקנינות, רבים יחשבו גם על השאלה של איזו מסכת יוכלו לסיים לקראת ערב החג. הסיבה לכך היא כמובן "תענית בכורות" (או "בכורים"), יום תענית יוצא דופן, שנהגו בו רבים להתיר את האכילה על-ידי עריכת סיום מסכת.

לקראת חג הפסח, נדון אפוא במאמר הנוכחי בדיני ומנהגי סיום מסכת, הנוגעים הן לשנה כולה, והן כמובן לערב הפסח. על סיום איזה ספרים וחלקי תורה ניתן לערוך סיום? מה צריכים לאכול כדי להיות חלק מסעודת הסיום, והיכן? איזו הלכות נוספות קשורות לעריכת הסיום? בשאלות אלו, ועוד, נעסוק בהמשך הדברים.

שמחת הסיום

בגמ' (שבת קיט, ב) מובא המקור הבסיסי לשמחת הסיום: "אמר אביי: תיתי לי, דכי חזינא צורבא מרבנן דשלים מסכתא, עבידנא יומא טבא לרבנן". ההגעה לקו הסוף של לימוד מסכת הוא מקור של שמחה, ולרגל זאת יש לקבוע "יומא טבא לרבנן".

ביום של שלמה (ב"ק פרק ז, סימ לז) ביאר שמדובר בסעודת מצווה: שמחה גדולה היא בשביל אותו תלמיד חכם שגומר מסכת שלמה, וגם אחרים הבאים לשמוע את הסיום נחשבים משתתפים בסעודת מצווה. הוא אפילו כותב שצריך היה לומר ברכת "שהשמחה במעונו" במעמד הסיום, אך בסוף כתב שאין לעשות כן להלכה.

מקור נוסף לעניין הסיום הוא במסכת בבא בתרא (קכא, א), שם נאמר שיום ט"ו באב נקבע יום של שמחה כיון שהוא (לפי דרך אחת) "יום שפוסקים בו מלכרות עצים למערכה". כלומר, כיון שזכו באותו היום להשלים מצווה גדולה, הייתה בו שמחה גדולה, ונחשב בשל כך ליום טוב (כן מבואר ברשב"ם ובנימוקי יוסף). באותה המידה, כתב הים של שלמה (שם, בסוף הפרק) שסיום מסכת גוזר יום של שמחה.

הרמ"א (יורה דעה רמו, כו) פסק אפוא כי "כשמסיים מסכת, מצוה לשמוח ולעשות סעודה, ונקראת סעודת מצווה". בט"ז (ס"ק ט) הוסיף בשם מהרש"ל כי "אפילו אחרים שלא סיימו, מצוה לשמוח עם זה שסיים". בש"ך (ס"ק כז) ציין לדברי מהר"ם מינין (סימן קיט) שכתב שמדובר בסעודת מצווה, ולכן אפילו אבל תוך י"ב חודש מפטירת אביו ואמו יכול לסעוד שם (אם כי בב"ח כתב לאסור אכילה לאבל תוך י"ב חודש בסעודת סיום).

וע"י גם בשו"ת חוות יאיר (סימן ע) האריך בנושא, וביאר שכיון שמיים מסכת הרי מדובר בסיום

של דבר מצווה, ולכן יש בו יום טוב של שמחה.

מה צריכים לסיים?

הגמרא מציינת סיום מסכת לעניין יומא טבא של סיום. האם ניתן להשלים עוד לימודים כדי לגזור סיום?

בפני יהושע (ברכות יז, א) כתב שניתן לערוך סיום גם בסיום לימוד ספר מתוך ספרי התנ"ך (מדובר שם בספר איוב), וכתב שאם עושים סיום וסעודת מצווה על מסכת מן התלמוד, קו וחומר שיש לעשות כן בספר מתוך התנ"ך. כן פסק גם בשו"ת אגרות משה (אורח חיים א, קנז; ב, יב).

בשו"ת האלף לך הלכה (אורח חיים שפו) כתב אף הוא שיש לערוך סיום על ספר מספרי התנ"ך, אך התנה שמדובר בסיום על-פי דין רק כאשר הספר נלמד באופן עצמאי, ולא כאשר כל הלימוד אינו אלא לכוונת הסיום בלבד. כלומר, רק אם אדם לומר את הלימוד בכל אופן, ובמקרה גומר את הספר סביב ערך פסח, יש להחשיבו בתור סיום לעניין אכילה בתענית בכורות.

בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א, סימן ש) כתב שבשעת הדחק ניתן להקל גם בסיום של לימוד "מתוכנן" (לשם הסיום) של ספר מהספרי התנ"ך, אם הוא נלמד עם פירוש רש"י.

סיום המסכת

בש"ך (שם) כתב שכדי לערוך סיום יש לשייר חלק קטן מתוך המסכת, שנלמד במעמד הסיום עצמו. יש לציין שאין צורך ללמוד את המסכת כסדר, אלא אף מסכת שנלמדה שלא כסדר יש לערוך סיום עם גמר הלימוד (שו"ת מנחת יצחק ח"ב, סימן צג, חלק ד)

יש פוסקים שהדגישו שיש לשייר חלק מתוך המסכת שאינו קשה מידי, באופן שאחרים השומעים את הסיום יוכלו להבין את הנלמד, ולהשתתף בכך בסיום (בן איש חי, צו א, כה). הדבר חשוב במיוחד בסיום לעניין תענית בכורות או באכילת בשר בתשעת הימים, כאשר אחרים חייבים להשתתף בסיום על-פי דין.

אולם, המנהג השגור הוא שכל מי שנוכח במעמד הסיום יש להשתתף בסעודת המצווה של הסיום, גם בכור בתענית בכורות וגם לעניין אכילת בשר בתשעת הימים, אפילו אם לא שמע או לא הבין את דברי הלימוד של הסיום. במשנה ברורה (תע, י) מזכיר שהמנהג הוא שכולם שומעים את מי שמסיים את הלימוד.

תענית בכורות

בשולחן ערוך (אורח חיים תע, א) הביא את המנהג של תענית בכורות: "הבכורות מתעניין בערב פסח, בין בכור מאב בין בכור מאם. ויש מי שאומר שאפילו נקבה בכורה מתענה" (בנוגע לנשים, כתב הרמ"א שאין המנהג כן). כמבואר במשנה ברורה, עניין התענית הוא לזכר הצלת בכורי ישראל מגזירת בכורי מצרים של ליל הפסח.

המשנה ברורה (ס"ק י) מביא שיש שנהגו להתענות, ולא להתיר את האכילה בסעודת מצווה (זו דעת שו"ת תשובה מאהבה, כפי שהובא בשו"ת מנחת יצחק, שם), אך המנהג הרווח הוא להתיר את האכילה בתענית זו על-פי השתתפות בסעודת מצווה. בערוך השולחן (שם, ס"ק ה) כתב שכך המנהג כבר כמה דורות, ואין מי שמחמיר בכך, וביאר שהמנהג התפתח משום חולשת הדורות האחרונים, ובשל העובדה שמדובר בתענית של מנהג ולא של דין הגמרא.

מתוך דברי הערוך השולחן מבואר שעל המתענים הרוצים לאכול להשתתף בסעודת הסיום במקומה, ורק לאחר השתתפות זו מותר להם לאכול לאחר מכן בביתם. כן מפורש בשו"ת תשובות והנהגות (שם), תוך שהוא חולק על שו"ת רבבות אפרים (חלק א, סימן רצו), שכתב שגם אם לא אכלו במקום הסיום מותר להם לאכול במקום אחר.

בשו"ת מנחת יצחק (חלק ח, סימן מה) מציין שלעניין אכילת בשר בתשעת הימים, אין להתיר אכילת בשר אלא בסעודת הסיום עצמו, ולא לאחר מכן. אמנם מצאנו שהמלך שלמה ערך סעודת שבעה ימים לרגל חנוכת המקדש, שאף היא מקור אפשרי לעניין סעודת הסיום (כמבואר בפתחי תשובה, יורה דעה רמו, ח), אין אנו מרחיבים את שמחת הסיום לאותם ממדים. למה אפוא מותר לבכורים לאכול כל היום, לאחר האכילה בסעודת המצווה של הסיום?

הלכת "ביטול חמץ" רומזת לנו את מהות איסור חמץ. יסוד האיסור אינו החמץ כשלעצמו, אלא צירוף החמץ אל האדם.

התורה אוסרת אכילת חמץ בפסח - נאסר עלינו לצרף לעצמנו את החמץ באכילתו. כך, נאסרה עלינו להשהות את החמץ ברשותנו, משום שגם בכך יש חיבור בין החמץ לבין בעל הרשות. אבל במקום שביטל את החמץ, והכריז עליו שיהיה כעפר הארץ ואינו כלום, הרי שהפקיע את החיבור שבין החמץ לבין האדם. אמנם שוהה פרוסת הלחם ברשותו, אבל בכל הנוגע לבעל הרשות, אין כאן חמץ כלל.

ביעור חמץ מרשותנו הרי הוא כביעור הרע מקרבנו. אמנם, חז"ל חייבונו להשבית את החמץ בפועל, ואף בנוגע לאדם עצמו עלינו לפשפש במעשינו, להוציא את הרע ולשמר את הטוב.

אבל מעבר למעשים, הרי שעיקר החיפוש הוא בלב. עם מה אנו מחוברים בפנימיות לבנו - עם חמץ או עם מצה? עם החיפוש אחר כבר עצמי או החיפוש אחר כבוד שמים? עם הגשם או עם הרוח? עם ההשתדלות בה אנו חייבים, או עם האמונה בהשגחת בורא העולם עלינו?

עת בודקים אנו את בדיקת החמץ, הבה ננצל את ההזדמנות הנפלאה לבדוק אף את חדרי לבנו, ולזכות לקרבה נשגבה אל הקב"ה של חג הפסח - חג החירות.

בכך נזכה בס"ד לראות בגאולה קרובה - "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".

הגרש"ז אויערבך זצ"ל).

- יש אומרים שאין אומרים תחנון בבית כנסת שעתיד להתקיים בו סיום באותו היום (שו"ת יביע אומר, חלק ד, סימן יג). אחרים פסקו שאומרים בו תחנון (שו"ת ציץ אליעזר חלק יא, סימן יז, חלק ו). כמובן שבערב פסח בכל אופן אין אומרים תחנון.
- יש אומרים שניתן לחלק מסכת לכמה חלקים הנלמדים על-ידי כמה אנשים, ולעשות סיום בין כולם (קניין תורה, חלק ה, סימן נב). אחרים חלקו בזה, וכתבו שבוודאי לענין תענית בכורות ואכילת בשר בתשעת הימים אין להקל בדבר (ראו יומא טבא לרבנן, עמ' 95, הערה 16).

המנחת יצחק מיישב, בשם שו"ת ארץ צבי (סימן עט), שיש שני חלק בכל תענית: מצוות התענית, ואיסור אכילה. ואולם, עניין איסור האכילה יסודו בעינוי וצער, ולכן בתענית בכורות שאין עניינו צער ועינוי יש רק את מצוות התענית, ולא איסור אכילה. לענין מצוות התענית, כיון שאכל פעם אחת שוב אין מצוות התענית חלה עליה (שכן אינו מתענה) - ואילו איסור אכילה אינו קיים ביום תענית בכורות. מכאן שיש להמשיך באכילתו כל היום.

הלכות נוספות

- אם אינו יכול להיות בעצמו בסיום, יש המתירים לאדם להשתתף בטלפון. אין להסתמך על כך אלא בשעת הדחק גדול (מובא בספר יומא טבא לרבנן, עמ' 70, הערה 16, בשם

שו"ת הלכתי

מתוך השאלות שנשאלו באתר האינטרנט din.org.il בשבוע האחרון

אשכנזי האם יכול לאכול מה שבושל בכלי זכוכית של ספרדי בפסח

שאלה:

אשכנזי שנשוי לספרדיה, שבביתה נהגו לשטוף כלי זכוכית, וגם כלי פיירקס, ובכך להכשירם לפסח, האם יכול לאכול מה שבושל בכלים אלה בפסח

תשובה:

שלום וברכה

אשכנזי לא יוכל לאכול מכלים אלו, כיון שהאשכנזים החמירו מאוד בכלי זכוכית בפסח שכלל לא מועילה להם הגעלה [בשונה מבשר בחלב שנהגו שמועילה הגעלה].

מקורות:

דעת השו"ע או"ח סי' תנא סעי' כו שכלי זכוכית אינם בולעים ואינם טעונים הגעלה וכך נהגו בני ספרד נוהגים על פי פסקיו, כמבואר בשו"ת ישכיל עבדי ח"ה יו"ד סי' יג, ושו"ת יביע אומר ח"ד יו"ד סי' ה, וראה שם שמקילים בזה אף לגבי פסח [אולם יש מבני ספרד שנהגו להחמיר בפסח למלאותם במים שלושה ימים ולהחליף את המים כל 24 שעות]. אולם, הרמ"א שם כתב שדינם ככלי חרס שלא מועילה להם הגעלה. מנהג בני אשכנז להחמיר כמו הרמ"א בפסח, אולם לענין שאר איסורים מקילים שמועילה לכלים אלו הגעלה, כמבואר בשדי חמד אסיפת דינים מערכת ה, שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' כ, וע"ע במשנה ברורה סי' תנא שם.

מצוות והגדת לבנך בליל הסדר ואם סיפר לבן חברו האם נידון כגנב מצוות חברו שחייב עשרה זהובים

שאלה:

כתב הרמב"ם פ"ז מהל' חמץ ומצה ה"ב וז"ל, מצוה להודיע לבנים ואפ"ל לא שאלו שנאמר והגדת לבנך, לפי דעתו של בן אביו מלמדו וכו', עכ"ל. ולכא"ו מבואר מדבריו ממה שלא אמר מצוה לספר לבנים אלא מצוה "להודיע" לבנים, דעיקר מצות והגדת הוא "ללמדו" ו"להודיעו" מה שאינו יודע, דעל מה שהוא יודע וחוזר ומגיד לבנו אין זה נקרא לא "מלמדו" ולא "מודיעו", וכן משמע ממה שכתב "לפי דעתו של בן אביו מלמדו". וא"כ אם בנו יודע המעשה

בבהירות, אין לו קיום מצות והגדת?

ועוד מה הדין אם הגיד לבן חבירו עניני יציאת מצרים, שלא מדעת אביו, אי חייב לשלם לאביו עשרה זהובים מפני שגזל מצות האב?

תודה רבה

תשובה:

שלום וברכה,

נכון, הרמב"ם מחדש שצריך תמיד להוסיף בעמקותם של דברים, ולא להסתפק בסיפורים שיודע הבן. ולאמונה אין סוף ותמיד צריך להשריש את הדברים בהבנה עמוקה, וכן בתיאורים חדשים של יציאת מצרים.

בסוף פרשת כי תבוא כתוב אתם ראיתם את כל אשר עשה לכם במצרים... האותות והמופתים... ולא נתן ה' לכם לב לשמוע. פירש"י שאין אדם עומד על סוף דעתו של רבו וחכמת משנתו עד ארבעים שנה. מבואר שאפילו בני ישראל שהיו ביציאת מצרים וחוו את כל הניסים במדבר עדיין לא הגיעו לעומק האמונה עד ארבעים שנה. הרי שאין סוף להעמיק בנפלאות ה'. וזה מעורר לנו הרמב"ם שחובתו של כל אדם ללמד את הבן לפי חכמתו ואז להעמיק עוד ועוד ולא לחזור על הנלמד בשנים עברו.

שמעתי מהגאון הרב משה חדש ז"ל ראש ישיבת אור אלחנן שהביא את דברי התוספות בגיטין ע"א, א ד"ה והא שכתבו שאמירה הוא בפה, והגדה איננה אמירה בפה אלא במעשים. בליל הסדר המצווה היא הגדה, לעשות מעשים שיעוררו את הבנים לשאול, וכמו כן עשיית מעשים שיחדירו את מוחשות הניסים והנפלאות, והחדרת האמונה בלב הבנים. וזה כוונת הרמב"ם שכתב בה"ב מצווה להודיע לבנים. ובה"ג כתב לעשות שינוי שיראו הבנים, וגניבת המצה. ובה"ז כתב לפיכך ישב כשהוא מיסב. שכל פרק זה נסוב על תחילת הפרק שכתב על סיפור יציאת מצרים שהסיפור אינו אמירה בפה גרידא, אלא לעשות פעולות בשולחן ערוך ומיסב, ושינוי בסעודה כדי שיהא נראה סיפור של יציאת מצרים.

אם כנים דברינו הרי שאם סיפר לבן חבירו סיפור יציאת מצרים אינו חייב לשלם עשרה זהובים, כיון שנותר עוד להעמיק בהשגחת השם, ואין סוף לעמקותו, ועתה מצווה האב להוסיף על מה שסיפר הראשון. ולכן לעולם לא יחשב שגגב לו מצוותו.

בהצלחה ופסח כשר ושמח.

ברכת האילנות בשבת

שאלה:

האם מותר לברך בשבת? האם זה הידור לברך בשבת או בחג?

תודה

תשובה:

שלום רב

יש שסברו שאין לברך ברכת האילנות בשבת: בכף החיים (סי' רכו סק"ד) כתב שאין לברך בשבת וביום טוב שמא יטלטל את הענפים או שמא יתלוש. וסיים וכן עמא דבר. וראה בשו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' לז) ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' קצא) שכתבו שאין בעיה לברך גם בשבת ולהפיק, אם הוא רואה את האילנות בשבת הרי שהוא צריך לברך. שהרי עיקר המצווה היא בשעה שהוא רואה לראשונה.

יש טעם נוסף שלא לברך בשבת, הבן איש חי, כותב שכיון שעל פי הקבלה באמירת ברכת האילנות אנחנו מפרידים את הניצוצות הקדושים מהאילנות ומתקנים אותם בבחינת אוכל מתוך פסולת, אין לומר ברכת האילנות בשבת משום איסור בורר. אולם דבריו תמוהים וידוע שהגר"ע יוסף דחה שיטתו זו.